

Månadsbrev till Ekumeniska Kommuniteten i Bjärka-Säby

Askonsdagen, den 1 mars 2017

Kära vänner,

I dag börjar Stora fastan, och jag lägger samtidigt sista handen vid ett nummer av tidskriften Pilgrim som just nu känns som ett av de mer angelägna vi gjort under senare år. Jag ska inte föregripa vare sig tema eller innehåll – den dimper ner hos er om ett par veckor – men kan bara antyda hur en resa i Mellanöstern under arbetet med denna utgåva har varit både omtumlande och ytterst berikande. På olika sätt har jag närgånget konfronterats med de frågor som nu dagligen fyller medierapporteringar: Vad är det som håller på att utspela sig i vår värld? Befinner vi oss redan, som påve Franciskus har påstått, mitt uppe i ett tredje världskrig?

”Vi måste medge att vi inte bara är förfärade men också förvirrade”, kommenterade nyligen en anonym skribent i *The New York Review of Books* de senaste årens vilda utbrott av terrorism med islamistiska förtecken, inte bara i Mellanöstern men på olika håll i världen. Och han tillade: ”Inte sedan Vandalernas triumf i det romerska Afrika har vi sett något som skett så plötsligt, varit så obegripligt och så svårt att hejda.”

Det tycks som att de två sätt på vilka mänskligheten kan förgöra sig själv – ett inbördeskrig i global skala eller en total förstörelse av vår naturliga miljö – nu konvergerar allt snabbare. I dag manifesteras den globala uppvärmningen inte bara i form av höjda havsnivåer, extrema väderförhållanden, floder och hav som töms på sina fiskbestånd, eller omfattande ödeläggelse av hela regioner på planeten. Den yttrar sig i form av våldsamma konflikter, torka, vattenbrist och därmed stigande matpriser med följd att enorma skaror av miljöflyktingar söker sig till Europas hjärta. Även tidskrifter som *The Economist* erkänner nu att den era som präglats av ”den fria marknadens triumfalism abrupt har nått vägs ände”.

I alla försök som görs att förklara, och som ofta visar sig förenklade, landade på bokdiskarna i januari den indiske författaren och essäisten Pankaj Mishras bok *Age of Anger – A History of the Present*. Den fyrahundrasidiga boken, som gick i tryck samma vecka som Donald Trump valdes till USA:s president, har redan av ansedda tidskrifter utnämnts till ”årets bok” trots att 2017 bara är två månader gammalt. Jag har ägnat de senaste veckorna åt Mishras bok, och kan konstatera hur den ger ett annorlunda, och synnerligen intressant perspektiv på den globala krisen, inte minst genom sitt sätt att skifta fokus. Här är det inte islam och religiös extremism som får bära den tunga bördan av ansvar när förklaringar söks till det paranoida hat och globala våld som eskalerat de senaste åren. Bland annat visar han hur det vi i väst kallar ”radikal islamisering” har stora likheter med nationalistiska rörelser underblåsta av försämrade ekonomi, social fragmentisering och missnöje med etablerade politiker. ”Marginaliserade medelklasskristna i det amerikanska Rostbältet och i det postkommunistiska Polen drivs av samma berättelse som skäggprydda unga muslimer i Frankrike”, skriver Mishra. Man ser sig själva som offer, utkämpande en nobel strid där de trogna står mot de otrogna.

Vad var det som hände i den globalisering som såg gryningen efter Berlinmurens fall? En förväntansfull demokratisk revolution svepte över världen och tände förhoppningar om välstånd, status och inflytande. En "individualistisk kultur" blev därmed universell på ett sätt som varken Tocqueville, eller Adam Smith hade förutsett när de första gången började lägga fram sina teorier om ett "kommersiellt samhälle" bestående av självbestämmande individer, påstår Mishra. Bland de mäktiga och inflytelserika utgick man istället från att när socialismen väl var död och begravnen skulle den fria marknadens entreprenörer garantera snabb ekonomisk tillväxt och universellt välstånd. Men ingen hade uppenbarligen tänkt tanken "att samhällen som organiseras utifrån individuell egennytta kan urarta i maniskt stambeteende eller rentav nihilistiskt våld".

När människor från alla delar av världen i dag vallas av kapitalism och teknologi till ett gemensamt här och nu, finner man sig själv på en spelplan där rikedom och makt är extremt ojämnt fördelade. Resultatet är *ressentiment*, ett nyckelord i Pankaj Mishras bok. Begreppet, som introducerades av Kierkegaard och utvecklades av Nietzsche, betecknar en existentiell uppgivenhet hos människor som känner sig underlägsna och förorättade, eller som Mishra uttrycker det, "en röra av känslor som visar på det mänskliga jagets i grunden instabila förhållande till omvärlden". Parallellt med denna utveckling utmärks religionens kris i väst av den religiösa fundamentalismens paradox: bakom en alltmer högljudd religiös agitation döljer sig en allt svagare trosövertygelse.

*

Dagens universella kris har helt enkelt en omfattning som inte går att reducera till frågorna om terrorism och våld, menar Pankaj Mishra. För att förstå vår egen "age of anger" måste vi återvända till de konvulsioner som förändrade Europa på 1700 och 1800-talet. Bokens genomgång av de filosofiska strömningar som kom att påverka den politiska utvecklingen i Europa, från Voltaire och Diderot som på 1700-talet legitimerade ett liv i lyx och njutning, till de ryska revolutionärerna Belinsky och Bakunin på 1800-talet – inte minst den senares påverkan var lika enorm som destruktiv – gör detta till en gedigen bildningsbok.

I en grundlig genomgång av modernitetens framväxt sedan 1700-talet skildrar Pankaj Mishra det politiska, sociala och ekonomiska tumult, tidigare utan motstycke, som åtföljde framväxten av den industriella kapitalistiska ekonomin i Europa under 1800-talet. Det som under första hälften av 1900-talet ledde till två världskrig, totalitära regimer och folkmord infekterar nu allt större regioner och befolkningsgrupper. Han skriver: "Efter att till en början ha exponerats för moderniteten genom europeisk imperialism, ser vi nu hur stora delar av Afrika och Asien störtar allt djupare ned i västvärldens egen ödesdigra upplevelse av just denna modernitet."

Mishra citerar teologen Reinhold Niebuhr som under kalla krigets dagar talade om "den västerländska civilisationens blinda fanatiker", och beskriver vad han kallar ett "fundamentalistiskt credo" som i mer än ett halvt sekel varit inbäddat i de stora institutionerna i väst. Tron att de anglo-amerikanska nationalstaternas institutioner och liberala demokrati successivt kommer att erövra världen, att den växande medelklass som kapitalismen skapat kommer att leda till ansvariga, stabila och representativa regeringsskick, att religionen kommer att ersättas av sekularism, och att den rationella människan till sist ska övervinna tillvarons irrationella krafter. Med andra ord, att varje samhälle är destinerat för en utveckling som liknar den en handfull länder i väst har

upplevt. "Den globala tillväxtens religion har många påvar och encyklikor", konstaterar Pankaj Mishra, och skildrar en kultur där en aggressiv jakt efter rikedom och makt sker på bekostnad av den estetiska och andliga dimensionen av människans liv. En "civilisation hängiven nyttan och profiten", där "marknadens magi" gör världens samhällen allt homogenera.

*

Historien är alltså nödvändig för att se mönster och förstå djupare samband, utan att den därför enbart upprepar sig. Vår belägenhet i vad Mishra kallar "den vilda individualismens globala tidsålder" är unik och djupare, dess hot mer diffusa och mindre förutsägbara. Det som nu sker låter sig inte kartläggas med hjälp av traditionella kategorier som höger-vänster eller liberal-konservativ. Vad Pankaj Mishra beskriver efter att modernitetens landskap brett ut sig från västra atlantkusten till Europa, vidare till Ryssland och därefter allt längre österut, är ett mentalt och känslomässigt beteende vars definierande drag är just *ressentiment*.

Nyckeln till människans beteende när hon tar efter även sina fiender, ligger inte i en påstådd sammanstötning mellan civilisationer, utan tvärtom i det oemotståndliga begäret att efterlikna dem som till synes har lyckats och som man därför hatar. *Ressentiment* uppstår genom en kombination av avund, förödmjukelse och känslan av maktlöshet, som får stora grupper av människor att vända sig till auktoritära och direkt skadliga former av chauvinism. En renässans för kulten av nationen med dess löften om att göra det egna landet "stort igen" leder till en demonisering av "den andre". Samtidigt sker en gigantisk exodus ut i cyberrymden – 1,5 miljarder människor är nu på Facebook – där tidigare föreställningar om tid, rum, kunskap, värden, identiteter och sociala relationer förändras dramatiskt.

Ett av denna boks viktiga bidrag är att den visar hur de mätinstrument vi använder för att analysera och förstå utvecklingen är alltför trubbiga. En djupare förståelse förutsätter att vi undviker förenklingar och tar människans rädslor, begär och djupa förtvivlan på allvar. "Det är i det labila förhållandet mellan det inre och det offentliga jaget som man måste börja för att få en tydligare förståelse av dagens globala inbördeskrig", skriver Mishra.

*

Författaren till *Age of Anger* utforskar alltså framför allt ett visst *idéklimat*. Det är ett klimat där många människor enbart kan tänka i kategorierna vän eller fiende. Det har funnits de som varnat för hur spridningen av en individualistisk kultur, skapad av konkurrens och efterapning, förr eller senare kommer att utlösa en lavaström av primitivt och planlöst våld. Under 1900-talet hörde till exempel både Gandhi och Simone Weil till dem som ifrågasatte framhävandet av rättigheter, istället menade de att ett samhälle som bevarar sin frihet måste bestå av ett nät av moraliska förpliktelser. Men en fri vilja, som väljer att inte välja sig själv, har aldrig tillhört den moderna världens *design* sedan de dagar när Descartes förkunnade: "Jag tänker, därför är jag."

Vi behöver därför förstå hur det vi kallar "modernitet" en gång uppstod, och därmed hennes avkomma *Homo economicus*: den autonoma, förnuftiga människan, ett barn av det äktenskap mellan kapitalism och modern politisk filosofi genom vilket människans hela tillvaro blivit innästlad i produktionens och konsumtionens nät. För att komma ur

den förlamande dualismen mellan Öst och Väst, mellan religion och förnuft, måste vi öva oss i att med friska ögon betrakta vad Mishra kallar "en av de mest ödesdigra händelserna i mänsklighetens historia: framväxten av den industriella kapitalistiska civilisationen som, med början i Storbritannien och Frankrike, spreds över både den gamla och den nya världen, och blev upphov till det tillstånd av "negativ solidaritet" som nu präglar vår värld. Han menar att vi lätt förbiser hur legeringen av två stora revolutioner, den franska och den industriella, innebar ett skarpt brott i en tidigare historisk kontinuitet. Nu inleddes en era av global medvetenhet, gränser överskreds och ett helt nytt universum av möjligheter öppnade sig för människan att agera i för att forma historien.

Bland dem som mycket tidigt förutsåg det höga pris som denna utveckling skulle betinga fanns både den franske filosofen Rousseau, en av de tidigaste och mest klarsynta kritikerna av det nya individualistiska samhället tillika en beundrare av François Fénelons andliga vishet, men också den ryske författaren Dostojevskij. Bägges iakttagelser får ett viktigt utrymme i Mishras bok. "Jag har aldrig uppfattat det som att människans frihet består i att göra vad hon vill, utan snarare i att göra det hon inte vill", skrev Rousseau. Och efter att 1862 ha besökt världsutställningen Crystal Palace i London skriver Dostojevskij: "Det krävs stor andlig styrka för att inte böja sig för Baal, det vill säga, inte acceptera den materiella världen som sitt ideal." Två år senare publicerade han boken *Anteckningar från ett källarhål*. Pankaj Mishra hävdar att i vår tid har "materialismens oemotståndliga gud ersatt äldre tiders religion och kultur i de flesta människors liv och tänkande även utanför Europa och Amerika, framför allt bland de utbildade". Och bland "Baal's offer" återfinns det radikala islams fotsoldater såväl som hinduiska och kinesiska nationalisterna. De flesta av dessa kommer inte från fattiga eller underprivilegerade samhällsklasser, de finns bland utbildade unga människor, ofta utan arbete, som har "dukat under för konsumismens fantasier utan att ha fått möjlighet att tillfredsställa dem", som Mishra uttrycker det.

Den stora förlusten i dag, menar Pankaj Mishra, är att vi nu förlorat tron på framtiden. Finns då någon som kan ge oss vägledning, återge oss hoppet, när vi tycks ha kommit till vägs ände? Den indiske författaren svarar i slutet av sin bok, kanske till mångas överraskning: "Den intellektuellt mest övertygande och inflytelserika offentliga rösten i vår tid är påven Franciskus – någon som varken är förespråkare för förnuftet eller för tillväxt."

*

Vi går nu in i Stora fastan; vår resa mot påsken är en av årets allra viktigaste tider, en kallelse till vaksamhet och nykterhet. Fastan handlar om att avstå. Från vad? Kanske en av de viktigaste frågorna just nu är vilka röster vi väljer att lyssna till – och vilka vi väljer att avstå från att lyssna till. Finns det röster som inte väjer för en svår, smärtsam och komplex verklighet, men som på samma gång inger hopp? Röster som skänker både motstånd och befrielse?

Den röst Pankaj Mishra rekommenderar, påve Franciskus, är tveklöst en av dessa. Jesuiten Jorge Bergoglio från Buenos Aires, som blev biskop av Rom 2013, inger inte bara hopp om att det går att bevara sin egen själ, utan också om att det är möjligt att påverka vad han kallar samhällets "makro-relationer". I sin encyklika om miljön, som nu finns utgiven i pocket på svenska i en utomordentlig översättning av Carl-Otto Werkelid, med titeln *Om klimathot och ojämlikhet* (Atlantis förlag) skriver påve Franciskus:

Kärleken, överflödande av små gester, och ömsesidig omtanke, är också medborgerlig och politisk och den ger sig till känna i varje handling som syftar till att bygga en bättre värld. En kärlek till samhället och hängivenhet för det gemensamma goda är utomordentliga uttryck för en medmänsklighet som inte bara påverkar relationer mellan individer utan också *makro-relationer* – samhälle, ekonomiska grupperingar, politiska sammanhang. Därför håller kyrkan upp en *kärlekens civilisation* som ideal för världen.

Andra viktiga röster är några av dem som vi får lyssna till i det kommande numret av Pilgrim: Jean Vanier, Daniel Berrigan, Vera Brittain, Jean Zaru, Douad Nassar. Röster som vägrar hata, vägrar låta hopplöshet, fruktan och frustration ta överhanden. Istället har de vikt sina liv åt att bygga broar mellan människor. En röst som jag själv lyssnar dagligen till just nu, och som varje år hör till en av de viktigaste under Stora fastan, är profeten Jeremia. Från måndagen efter första söndagen i fastan ända fram till passionsveckan är de gammaltestamentliga läsningarna i vårt lektionarium hämtade från profeten Jeremias bok.

Sällan blir det så tydligt som hos Jeremia hur hoppet är profetians viktigaste substans. Jeremia lever, liksom vi, i en kritisk epok. Mot allt förnuft ordinerar han hopp där inget hopp finns. Med poesins kraftfulla språk och med utmanande symboliska aktioner lyfter han sina åhörare ur passivitet och uppgivenhet. Hoppet blir i Jeremias händer en subversiv praktik. Han vägrar ansluta sig till majoritetens sätt att läsa av verkligheten.

Hur vet vi att vårt hopp inte är en illusion? Ett önsketänkande? En flykt från verkligheten? Hoppet tillhör en annan kategori än positivt tänkande. Det handlar ytterst om hur Guds trofasthet är ett veto mot vår trolöshet. Men innan vi kan ta emot hoppet om en ljusare morgondag måste all den optimism som sätter sin tilltro till människans förmåga att förbättra sig själv och världen grusas. Det kristna hoppet är grundat på en realistisk pessimism.

Profeterna inger hopp därför att de lever hjärta mot hjärta med Gud. De vet att Gud är den människoälskande som aldrig kan glömma eller överge sina barn, om än de glömmer. Han är Fadern som varje dag spanar ut mot vägarna efter sin förlorade son för att välkomna honom hem och ställa till med fest. När vi stängt dörren för Gud smyger han in bakvägen, förklädd, så att vi först inte känner igen honom. I ett litet barn, i en snickare med valkiga händer, i en utstött är Gud ute och söker oss.

Av hjärtat önskar jag er alla en rik och hoppfull fastetid!

Er tillgivne,

